



MODERNISMEN I

KUNGSÖRS KOMMUN

Kommunberättelsen ger i text och bild exempel på vad som hänt i kommunen under modernismen. I tid rör vi oss från 1930-talet, då funktionalismen slog igenom i Sverige till och med 1970-talet och de stora bostadsprogrammen. Kommunberättelsen lyfter fram intressanta byggnader och bebyggelsemiljöer från modern tid och vill inspirera till vidare upptäcktsfärder i kommunens och länets moderna historia och kulturarv.

KUNGSÖR HAR HAFT TILLGÅNG TILL REGULJÄR ÅNGBÅTS- OCH JÄRNVÄGSTRAFIK



Kungsör

Kungsörs kommun är belägen i södra delen av Västmanlands län. Här har många småindustrier varit verksamma under 1900-talet. Flera produkter som vi använt oss av i modern tid har tillverkats i Kungsör: allehanda kokkärl, klädnypor, tubförpackningar och badrumsskåp. Industrierna drog arbetskraft till samhället, som började växa i slutet av 1930-talet. Den nya tidens funkishus byggdes både i centrum och i de omgivande nya villaområdena. Småhusen dominerar i Kungsör och villabyggnandet har varit stort under hela modernismen.

Här byggdes på 1950-talet ett glashus ritat av Bruno Mathsson, ett av arkitektens kända exempel på den internationella modernismen. Sommarstugeområdet vid Skillingeudd är ett exempel på 1930-talets byggande för fritid och semester. Med ett idylliskt läge invid Mälaren lockade området med seglarpaviljong och badplatser.

KOMMUN 1971

Municipalsamhället Kungsör inrättades 1906 i Kung Karls landskommun. Året därpå, 1907, blev Kungsör köping. Kommunreformen 1952 innebar att Kung Karl bildade kommun med Björskog, Torpa och Kungs-Barkarö. Vid nästa stora

kommunreform 1971 bildade Kung Karl tillsammans med Kungsör Kungsörs kommun.

STRATEGISKT LÄGE VID MÄLAREN

Kungsörs geografiska läge vid Mälaren har haft en helt avgörande betydelse för samhällets utveckling. Kungsör har haft tillgång till reguljär ångbåts- och järnvägstrafik med omgivande städer och Stockholm. På järnvägen transporterades järnmalm från Grängesberg till Oxelösunds järnverk. Här korsade också två större landsvägar. Det var de goda kommunikationerna som gjorde att en rad fabriker bestämde sig för att etablera sina industrier här. Industrierna samlades i den nordöstra delen av samhället.

MÅNGA SMÅ INDUSTRIER

I Kungsör etablerades många små och medelstora industrier och många av dessa tillkom vid sekelskiftet 1900. År 1905 satsade fabrikerna i Kungsör 200 arbetare och orten hade då 1 300 invånare. I centrala Kungsör fanns också ett rikt utbud av affärer och hantverkare.



Kungsörs konditori flyttade in i sina nuvarande lokaler när huset på Drottninggatan byggdes 1946.



Kungsörs båtvarv har legat vid Tegelludden sedan 1930-talet. Foto i Västmanlands läns museums arkiv.

BADRUMSSKÅP OCH KOKKÄRL FRÅN BLECKKÄRLSFABRIKEN

Många olika hem- och hushållsartiklar har genom åren tillverkats av AB Kungsörs Bleckkärlsfabrik grundad 1893 (från 1959 Kungsörs Pressprodukter AB). Fabriken låg sedan 1908 vid Kungsgatan, inte långt från järnvägsstationen, och här tillverkades pressade och svetsade föremål i järn- och aluminiumplåt, bland annat kokkärl och badrumsskåp. Fabrikskomplexet ändrades och tillbyggdes 1970 med verkstadslokal och förråd.

FLERA ARMATURFABRIKER

Kungsör var hemort för tre armaturfabriker under första hälften av 1900-talet. Adolf Sörbergs Armaturfabrik AB som grundades 1902, senare Nordiska Armaturfabriken AB, utvecklades till ett av Kungsörs största industriföretag. Armaturfabriken Svea hade sin storhetstid före andra världskriget och lades ner 1958. Fabriksbyggnaderna revs 1981. Runt 1970 var två armaturfabriker fortfarande verksamma på orten, Sörbergs Armaturfabrik och AB A H Andersson & Co (före detta Nordarmatur). Den sistnämnda fabriken fick nya lokaler 1955 vid Kungsörs östra infart.

KAPPSEGLINGSBÅTAR FRÅN KUNGSÖRS BÅTTVARV

Vid Tegelludden invid Arbogaåns utlopp har Kungsörs Båttvarv AB legat sedan 1939. Båttvarvet grundades 1914 och kom att sätta sitt namn på kartan som ett av de främsta yachtvarven i världen när det gällde tillverkning av kappseglingsbåtar av trä. Båttvarvet finns fortfarande kvar i byggnaderna från 1930–40-talet.

KLÄNNINGAR FRÅN KONFEKTIONSFABRIKEN

På 1940-talet etablerades en konfektionsindustri i Kungsör. AB Ebe-konfektion startade 1947 i Runnaområdet. Fabriken flyttade 1956 till nybyggda lokaler vid Odengatan. Många kvinnor anställdes här och man producerade främst blusar, klänningar och kjolar. Antalet modeller ökades efter hand till över hundra i olika material, främst ylle, siden, bomull och rayon.

TVÄTTKLÄMMOR I TRÄ OCH PLAST

På 1910-talet köpte Kungsörs Ångsåg och snickerifabrik ett patent på en fjäderförsedd tvättklämma, vilket kom att få avgörande betydelse för företagets utveckling. Tvättklämman som tillverkades av björkträ blev omåttligt populär.



Möbelfabriken Thule AB i fabriksbyggnad från 1959. Tillverkningen har koncentrerats till kontormöbler och är ett av Mälardalens äldsta inredningsföretag.



| Seglarpaviljongen vid Skillingeudd uppfördes invid badplatsen av Kungsörs segelsällskap 1931.

Höjdpunkten i klädnypproduktionen kom efter andra världskriget, då 80 miljoner klämmor tillverkades årligen, varav en stor andel gick på export. Spillet från tillverkningen maldes till trämjöl som användes vid tillverkning av bakelit och som huvudsakligen exporterades. Så småningom fick träklämman konkurrens av klämmor i det nya materialet plast, varvid produktionen i Kungsör också ändrade inriktning till plast 1958.

BETONGELEMENT FRÅN STRÄNGBETONG BYGGDE STOCKHOLMS MILJONPROGRAM

Gruset i åsarna runt Kungsör var anledningen till att Strängbetong 1962 anlade en fabrik här. Redan 1964 utbyggdes fabriken, som låg i närheten av Europavägen öster om tätorten. Metoden att armera betongen med spända ståltrådar, eller strängar, gav namnet åt företaget. Det var strängbetongens höga hållfasthet och möjligheterna att åstadkomma stora spännvidder som gjorde att efterfrågan ökade.

Elementbyggeriet i landet accelererade under 1960-talet och under miljonprogrammets dagar 1965–74 körde fabriken treskift för att hinna tillverka betongelement till uppbyggnaden av Stockholms förorter.

KALK I LINBANA SVÄVADE ÖVER KUNGSÖR

Kalklinbanan som 1941–97 fraktade kalk från Forsby i Södermanland till cementfabriken i Köping hade sin sträckning över Kungsör. Under miljonprogrammet kördes linbanan dygnet runt och rekordåret 1967 fraktade banan 600 000 ton kalk. Anläggningen står fortfarande kvar och passerar över väg 56 vid Kungs-Barkarö.

FRITIDSLIV VID SKILLINGEUDD

Skillingeområdet öster om Kungsör utvecklades på 1900-talet till ett populärt fritidsområde, särskilt sommartid. Sommarstugor började uppföras i området troligen redan på 1920-talet. De strandnära tomterna bebyggdes på 1930-talet vid en tid då Sverige införde lagstadgad semester. Kungsörs segelsällskap, som var en viktig del av stadens föreningsliv, uppförde sin Seglarpaviljong här 1931 med lokaler för fester och tävlingar. Området utvecklades under 1940-talet med fler sommarstugor. Badplatsen ägdes till en början av segelsällskapet men arrenderades från 1945 av kommunen som ville erbjuda invånarna en badplats. I början av 1960-talet inköptes området av kommunen för vidare utbyggnad med nya vägar, ytterligare badplatser och bryggor.

BLECKKÄRLSFABRIKENS SOMMARHEM FÖR ANSTÄLLDAS VILA OCH REKREATION

Det blev allt vanligare att företag och fackföreningar uppförde semesteranläggningar för sina anställda och medlemmar, något som kulminerade under 1940–60-talen. På Jägaråsen strax norr om Kungsör hade Bleckkärlsfabriken ett sommarhem på en strandtomt invid Mälaren. Sommarhemmet var anlagt för de anställdas vila och rekreation och kunde med fördel utnyttjas i semestertider. Sommarhemmet bestod av gemensamhetsutrymmen samt fyra gästrum som fick disponeras under fjorton dagar åt gången. I källaren fanns en finsk bastu och tomten var försedd med brygga och roddbåt.

FUNKISHUS ÄR VANLIGA I KUNGSÖR

BLECKKÄRLSFABRIKENS BOSTADSSUBVENTIONER

Liksom i många bruksorter erbjöd Bleckkärlsfabriken ekonomiska subventioner till de anställdas boende. Företaget erbjöd stöd till egnahemsbyggare och för att kunna ta emot arbetsökande från andra orter disponerade man ett antal familjebostäder samt enkelrum för ungdomar.

BYGGANDET BÖRJADE PÅ 1930-TALET

Trettiotalet inleddes med dåliga tider men mot slutet av decenniet blev det god tillväxt i kommunen. Samhället började nu detaljplaneläggas, både i centrum och med nya villakvarter. Hus från funktionalismen finns på flera håll i Kungsör, många från slutet av 1930-talet. Orten fick ett nytt badhus 1937, varvid det gamla badhuset byggdes om till kommunalhus.

1940-TALETS NYA CENTRUM

Under det sena 1940-talet och tidiga 50-talet förändrades centrala Kungsör relativt genomgripande. Flera privata byggföretag förvärvade äldre fastigheter som revs och tomterna bebyggdes därefter med trevåningshus. Ortens centrum flyttades i riktning mot torget och det nya kommunalhuset. Här uppfördes bland annat en biograf. Bebyggelsen längs Drottninggatan fick sluten karaktär för att betona att det var samhällets huvudgata. Stadsplanerna utformades av Nils Hansson, som var stadsarkitekt i Kungsör under tre decennier. Han var samtidigt stadsarkitekt i grannstaden Köping.



Villa med flera av funktionalismens karaktärsdrag som fönster över hörn och pelare som bär upp en del av byggnaden.



Kungsörs nya badhus byggdes 1937. Samma år byggdes det gamla badhuset om till kommunhus.



Detalj av port i Kungsörs centrum.



| Glaskonstverk i Kungsörs konditoris lokaler från 1946 utfört av konstnären Ulla Skogh-Fågelklou.

KONDITORI MED GLASKONST

Kungsörs Konditori flyttade in i sina nuvarande lokaler bredvid biografen 1946. I samband med att serveringslokalen inreddes fick konstnären Ulla Skogh-Fågelklou i uppdrag att skapa ett glaskonstverk till konditoriet. Hon gjorde tre stora konstverk i slipat planglas med historiska motiv från Kungsör. Hon kallade motiven: Gustav Vasa mottager gåvor, Drottning Kristina rider ut till Ulvesund samt Karl XII jagar björn med allmogen.

KÖPINGENS OCH INDUSTRIENS FASTIGHETSBOLAG

Bostadsbristen i Kungsör var stor på 1940-talet och 1947 bildade kommunen tillsammans med de större industrierna Kungsörs Fastighetsbolag AB (KFAB). Bolaget skulle liksom andra kommunala bostadsbolag runt om i landet tillhandahålla hyresbostäder av god standard. Industriföretagen hade

genom sitt delägarskap förhandsrätt till ett visst antal lägenheter i nybyggda fastigheter som man kunde erbjuda sina anställda. Uthyrningen av resterande lägenheter administrerades av fastighetsbolaget.

EN AV LANDETS FÖRSTA KOMMUNALA FÖRSKOLOR

Kungsör fick sin första kommunala förskola 1946, vilket också var en av de första kommunala förskolorna i landet. Under 1960- och 70-talen expanderade den kommunala verksamheten genom att flera förskolor och fritidshem byggdes.

FEMTIOTALETS NYA SKOLA

Strax efter kommunsammanslagningen 1952 började kommunen planera för en ny skola som skulle bli det nya skoldistriktets centralskola. Den nya Centralskolan för högstadiet invigdes 1958. Senare tillbyggdes skolan med lokaler för bland annat bibliotek, musikal, verkstadslokal och elevrum. I samband med detta försågs en av bespisningslokalens väggar med ett konstverk av Edmund Bade, en mosaik föreställande en tupp.



| Flerbostadshus uppförda av Kungsörs Fastighets AB i mitten av 1960-talet i kvarteret Rex.



I Kungsör finns många exempel på villor från funktionalismen.

TREVÅNINGSHUSEN FÖRTÄTAR CENTRUM

På 1950-talet fick centrala Kungsör en mer stadsmässig och tätare karaktär. I generalplanen räknade man med att bostäder måste byggas för cirka 2 000 invånare. Trevåningshus byggdes bland annat i kvarteren kring Drottninggatan och torget sydväst om kommunalhuset. Drottninggatan som utgjorde en del av länshuvudvägen mot Katrineholm breddades också.

EGNAHEM PÅ PRÄSTGÄRDET

Den stora efterfrågan på bostäder satte fart på byggandet både av flerfamiljshus och småhus. I mitten av 1950-talet byggdes en mängd egnahemsvillor på det dåvarande gårdet, söder om nuvarande Stortorget. Kungsör hade därmed fått ett nytt egnahemsområde runt 1957.

“KUNGSÖRS VÄLLINGBY”

Vid samma tid byggdes på Birkagatan 15 enfamiljshus klara för inflyttning vid årsskiftet 1955–56. I folkmun omtalades området som Kungsörs ”Vällingby”.

Villorna byggdes i grupp och hade tre–fyra rum och kök med hel källarvåning. Husen byggdes utan entreprenadssystem med kollektiv arbetsinsats.

RUNNAOMRÅDET

Runnaområdet sydväst om centrum bebyggdes på 1950-talet, i huvudsak med småhus. Här fanns då redan en del äldre mindre bostadshus. Under både 1950- och 60-talen byggdes småhus i Runna. På 1960-talet blev exploateringen högre och en del flerbostadshus tillkom.



Ett av arkitekten Bruno Mathssons glashus byggdes i Kungsör 1954.

GLASHUS AV BRUNO MATHSSON

Arkitekten och möbelformgivaren Bruno Mathsson reste på 1940-talet på en studieresa till USA. Han återvände till Sverige inspirerad av den amerikanska glasarkitekturen. På 1950-talet ritade han ett antal glashus, varav ett uppfördes 1954 i Kungsör. Huset beställdes av Helge Prenker och bestod av bostad och utställningshall på sammanlagt 255 kvm. Tomtens form gav huset formen av en långsträckt triangel med två långsidor och en kort entrésida. Mot Kungsgatan fick huset en hel glasvägg och innanför denna låg en utställningslokal för kontorsmöbler samt kontor. In mot tomten vände sig bostadsdelen.

1960-TALETS EXPANSION

Industrin gick på högvarv på 1960-talet och Kungsörs kommun hade då en hög andel sysselsatta inom industrin. Flygverkstaden i Arboga expanderade kraftigt och anställde många ingenjörer. Tomtbrist för villor uppstod i Arboga och Kungsörs kommun lockade då många att bosätta sig här.

I Kungsör liksom i resten av landet kännetecknades 1960- och 70-talet av storproduktion av hyreslägenheter. Under 1960-talet mer än tredubblades KFAB:s lägenhetsbestånd. Det innebar att centrala Kungsör också genomgick en stadsomvandling.

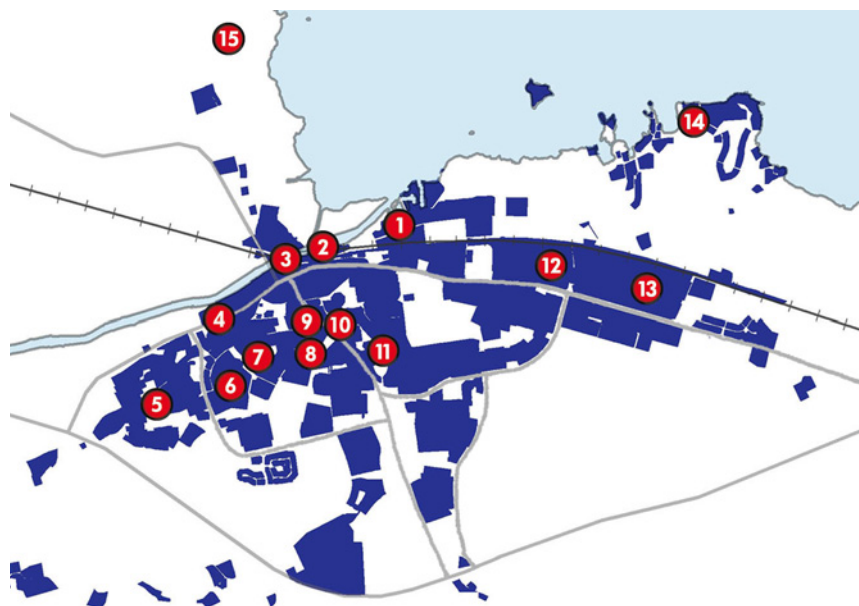
I mitten av 1960-talet bebyggdes kvarteret Häggen med flerbostadshus. I kvarteret Rune vid Drottninggatan byggdes ett 80-tal lägenheter. Detta skulle möta näringslivets behov vid den förväntade industriella expansionen

VILLABYGGANDETS ÅRTIONDE

1970-talet blev det stora villabyggandets årtionde i Kungsör. Områden med friliggande villor, radhus och kedjehus växte fram både på den östra och västra sidan av centrum.

FÖRSLAG PÅ FÖRDJUPNINGAR:

- En strategi eller ett program som omfattar kommunens moderna bebyggelsemiljöer.
- En pedagogisk strategi eller ett program för att lyfta fram modernismen i kommunen.
- Råd och riktlinjer för underhåll och ombyggnad av modernismens bebyggelse.
- Det tidiga byggandet för friluftsliv och semester.



Copyright Lantmäteriet

- 1 Kungsörs Båtvarv AB
- 2 Bleckkärlsfabriken
- 3 Kvarteret Rex
- 4 Bruno Mathson-villan
- 5 Runna
- 6 Birkagatan
- 7 Kvarteret Häggen
- 8 Centralskolan

- 9 Badhus
- 10 Café & biograf
- 11 Kommunallhus
- 12 Möbelfabriken Thule AB
- 13 Strängbetong
- 14 Skillingeudd
- 15 Sommarhem

KÄLLOR & LITTERATUR

Västmanlands läns museums arkiv.
Bygglovarkivet. Kungsörs kommun.
Arkitekt- och ritningsregistret. Arkitekturmuseet. Stockholm.

Barr, Knut. *Kungariket Kungsör*. Eskilstuna 2008.
Barr Knut. *Kungariket Kungsör 2*. Eskilstuna 2009.
Böhn-Jullander, Ingrid. *Bruno Mathsson. Möbelkonstnären, glashusarkitekten, människan*. Lund 1992.
Darphin, Jean-Paul. *Avtryck av den industriella utvecklingen. En inventering i Västmanlands län 1998–1999*. Västerås 1999.
"Den glade bagaren i Kungsör." *Västmanlands Nyheter* 2009-12-23.
"Från Kungsörs Vällingby." *Västmanlands läns tidning* 1957-08-06.
Kungsörs pressprodukter AB. Kungsör 1964.
"Runnaområdet i Kungsör." *Västmanlands läns tidning* 1960-08-11.
Sjökvist, Helén. *Skillingeudds sommarstugeområde*. Västerås: Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen 2010.
"Skall bort ur bilden." *Västmanlands läns tidning* 1960-08-06.
Sörberg, Bengt. *Kungsör 450 år 1988. Kort historik*. Kungsör 1988.
Vad vi gör i Kungsör. Utställningen arrangerad av Kungsörs fabriks- & hantverksförening 26 maj–2 juni 1957. Kungsör 1957.
Widén, Bruno. "Goda frestelser på Kungsörs Konditori." *Bäragslagsbladet* 1996-07-25.
Widén, Bruno. "Storsamlare tar över 'Glashuset'." *Bäragslagsbladet* 1997-01-17.

TEXT

Maria Mellgren, Västmanlands läns museum.

FOTO

Anders Forsell, Västmanlands läns museum.

GRAFISK FORMGIVNING

Emelie Söderlund.

OMSLAGSBILD

Flera byggnader i centrala Kungsör uppfördes på 1930- och 40-talen.

BAKSIDESBILD

Villa i Kungsör.

Västmanlands läns museum har under arbetet med kommunberättelserna inom projektet Modernismen i Västmanland kommunicerat med Bo Axelsson, Helena Björnberg och Maria Karlsson, Kungsörs kommun. Ola Grönås och Jonas Jansson, Västra Mälardalens myndighetsförbund.

Med projektet *Modernismen i Västmanland* vill Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum lyfta fram länets moderna historia och bebyggelsemiljöer. Tidsperioden är av stor vikt för länets framväxt och har satt avtryck i den fysiska miljön som är både omfattande och komplexa. Inom projektet uppmärksammar vi länets moderna kulturarv så att modernismens kulturhistoriska värden och kvaliteter inte går förlorade. Läs mer på projektets hemsida: www.modernismen.se



Länsstyrelsen
Västmanlands län

